Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies

Winter 2023, Vol. 11, No. 44, PP. 189-216

The current situation and the future direction of tax evasion in Iran from the perspective of future studies

Shahram Rahmani
Assistant Professor, Department of Law, Payam Noor University, Tehran, Iran.
Mohammad Reza Amiri Fahliani*
Graduated with a BA in Law and PhD in Geography and Urban Planning, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Received: 07/04/2023 **Accepted: 24/12/2023**

Abstract:

For decades, researchers of tax systems and tax payment have investigated the factors affecting taxpayers' inconsistent behavior. Several experimental and survey results obtained by these researchers have identified the characteristics of non-committed taxpayers and factors affecting tax evasion, as tax revenues are seen as the main source of income in financing government expenditures.In this study, we aim to identify the key drivers of tax evasion in Iran with a future research approach. In this research, using the Delphi method and the participation of 31 experts, the results were analyzed in the environment of MicMac software, and then these factors were determined based on the degree of importance and uncertainty, prioritization and the most critical factors, and to identify the drivers. Key features of the software (Micmac) have been used. The results according to the matrix of direct influence in the output of this software indicate that the index of weak understanding of organizational ethics and social responsibilities in the ethical decision-making of professional accountants, weak trust in the government and legal requirements based on the possibility of detection and punishment, in the rank The first to third direct and variable influence of the lack of tax culture in the society has been placed in the first rank of indirect influence.

JEL Classification: C32, O43, O44

Keywords: future research, effective drivers, tax evasion, Iran.

* Corresponding Author, Email: amiri_reza1388@yahoo.com

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189] [Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

سال یازدهم، شماره 44، زمستان 1402، صفحات 216–189

وضعیت فعلی و جهت‌گیری آینده فرار مالیاتی در ایران از منظر رویکرد آینده‌پژوهی

شهرام رحمانی
استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور تهران، تهران، ایران
dr.shahramrahmani@pnu.ac.ir

محمدرضا امیری فهلیانی
فارغ‌التحصیل کارشناسی حقوق و دکتری تخصصی جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)
amiri_reza1388@yahoo.com

برای دهه‌ها، محققان سیستم‌های مالیاتی و پرداخت مالیات به بررسی عوامل مؤثر بر رفتارهای ناسازگار مالیات‌دهندگان پرداخته‌اند. نتایج آزمایشی و پیمایشی متعددی که تو سط این محققان به د ست آمده ا ست، ویژگی‌های مالیات‌دهندگان غیرمتعهد و عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی را شناسایی کرده‌اند؛ زیرا درآمدهای مالیاتی به عنوان منبع اصلی درآمد در تأمین مالی هزینه‌های دولت دیده می‌شود. پژوهش حاضر از لحاظ هدف کاربردی، از حیث روش پیمایشی در سطح اکتشافی و با استفاده از رویکرد آینده‌پژوهی صورت گرفته است. در این پژوهش ما برانیم با رویکرد آینده‌پژوهی به شناسایی پیشران‌های مؤثر کلیدی بر فرار مالیاتی در ایران بپردازیم. در این پژوهش با استفاده از روش دلفی و مشارکت 31 نفر متخصص نتایج در محیط نرم‌افزار میک مک تحلیل شد و سپس این عوامل بر اساس عدم قطعیت و میزان اهمیت اولویت‌بندی و مهم‌ترین علل مشخص شده است. نتایج برحسب ماتریس اثرگذاری مستقیم در خروجی این نرم‌افزار حاکی از آن است که شاخص ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای، ضعف اعتماد به دولت و الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات، در رتبه اول تا سوم تأثیرگذاری مستقیم و متغیر عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه در رتبه اول تأثیرگذاری غیرمستقیم قرار گرفته است.

طبقه‌بندی JEL: C32، O43، O44
واژگان کلیدی: آینده‌پژوهی، پیشران‌های مؤثر، فرار مالیات.

* تاریخ دریافت: 1402/01/18 تاریخ پذیرش: 1402/10/03

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

1. مقدمه

درآمدهای دولت را می‌توان به دو گروه عمده درآمدهای مالیاتی و غیرمالیاتی تقسیم کرد. در بودجه کشورهای صادرکننده نفت، درآمدهای حاصل از صادرات نفت و فرآورده‌های آن به عنوان بزرگ‌ترین منبع درآمد غیر مالیاتی به شمار می‌آید. شواهد اقتصاد ایران نیز نشان می‌دهد درآمدهای ارزی منتج از صادرات نفت خام و فرآورده‌های نفتی بخش قابل توجهی از درآمد دولت را تشکیل می‌دهد. از طرفی درآمدهای مالیاتی از نظر اقتصادی مقبول‌ترین و مناسب‌ترین نوع درآمدها است. در بسیاری از کشورها درآمدهای مالیاتی از سایر منابع مهم درآمد بیشتر قابل توجه است (خلیل‌زاده و همکاران، 1396). درآمدهای مالیاتی از مهم‌ترین منابع تأمین مالی دولت‌ها است و یکی از دلایلی که باعث می‌شود درآمد مالیاتی تحقق یافته از مقدار مورد انتظار آن کمتر باشد، فرار مالیاتی است (حیدری‌زاده و همکاران، 1401). مالیات به عنوان نوعی پرداخت اجباری تعریف شده است که توسط دولت بدون هیچ سود مستقیمی به پرداخت‌کننده تحمیل می‌شود (سونگ و یاربرو[1]، 1987). اگرچه اغلب اوقات مردم سعی می‌کنند از پرداخت مالیات اجتناب کنند، اما مالیات اجتناب‌ناپذیر است (اسپتاین و گنگ[2]، 2010). امروزه نمی‌توان نقش مالیات را در اداره امور دولتی نادیده گرفت. مدیریت یک جامعه متشکل مستلزم وجود سازمان‌هایی مانند سازمان‌های اداری، دفاعی و قضایی است که مجموعاً سازمان حاکم بر آن جامعه را تشکیل می‌دهند. دولت وظایفی چون حفظ امنیت و نظم، اجرای عدالت و دفاع و حراست از کشور را بر عهده دارد. برای انجام این کارها ناگزیر هزینه‌هایی را متحمل می‌شود که به آن مخارج عمومی می‌گویند. برای تأمین این هزینه‌ها باید از نهادها و مردم پول جمع کند؛ زیرا بدون درآمد دولت قادر به ادامه حیات نیست و کمبود درآمد مانع از انجام وظایف دولت می‌شود. دیوان عالی ایالات متحده امریکا در سال 1899 تأکید کرد که تشکیلات دولت مبتنی بر قدرت اخذ مالیات و مالیات است و ضرورت آن را برای دولت مانند تنفس هوا برای انسان می‌داند (پیرنیا،

1. Song & Yarbrough
2. Epstein & Gang

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

1352). پدیده فرار مالیاتی را باید جزء لاینفک هر نظام اقتصـــاد دانســـت که عواملی مانند نوع سیستم مالیاتی، فرهنگ، مذهب، عوامل اقتصادی، هزینه تمکین مالیاتی، هنجارهای اجتماعی و ... میزان گستردگی آن را در کشورها مختلف تعیین می‌کند (ضیا تبار و کریمی پتانلار، 1398).

در ایران به دلایل سیاسی، فرهنگی و اقتصادی به اثربخشی مالیات به ویژه در بودجه سنواتی توجه چندانی صـــورت نگرفته اســـت و نقش و تأثیر درآمدهای نفتی در تأمین هزینه‌های جاری دولت باعث شده است که بودجه دولت به درآمدهای نفتی و همچنین مبنای رشد هزینه و اقتصاد کشور را از تکیه بر درآمدهای پایدار و قابل اتکا محروم کنند. در این راستا مشکلات مهمی از جمله ناهماهنگی قوانین مالیاتی و مالی، فرار مالیاتی، هزینه‌های بالای وصـــول، ســـهم اندک شرکت‌های غیردولتی در درآمدهای مالیاتی، عدم استفاده از اهرم مالیاتی برای کنترل اقتصادی و اندک بودن ســـهم درآمد مالیاتی در تولید ناخالص داخلی و هزینه دولت را می‌توان نام برد. در مورد فرار مالیاتی نیز در ایران به جهات گوناگون تاریخی و مذهبی پرداخت مالیات با اکراه و اجبار همراه بوده است و میزان همکاری مؤدیان در نظام مالیاتی و تمایل آن‌ها به پرداخت مالیات به درجه رشد اجتماعی و اعتقاد مردم نسبت به رسالت این نظم بستگی دارد (زارع بهنمیری، 1401). بدون تردید یکی از مهم‌ترین مشـــکلات نظام مالیاتی ما بالا بودن میزان فرار مالیاتی اســـت. فرار از مالیات به مفهوم پنهان ساختن قسمتی یا تمامی درآمد شخص مؤدی است؛ یا به بیانی دیگر، عبارت است از تعدیلات غیرقانونی که اشخاص برای پرداختن مالیات انجام می‌دهند (رستمی و همکاران، 1393) و زمانی اتفاق می‌افتد که مالیات‌دهنده عمداً وضعیت واقعی امور خود را به منظور کاهش بدهی مالیاتی به مقامات مالیاتی ارائه ندهد. این رفتار شامل گزارش غیر صادقانه مالیاتی مانند اعلام درآمد کمتر یا کسورات بیش از حد می‌شود. به طور کلی، بدهی مالیاتی فردی به تعریف درآمد مشمول مالیات بستگی دارد؛ یعنی تفاوت بین درآمد ناخالص و کسورات شخصی، برنامه مالیاتی و اعتبارات مالیاتی فردی. مالیات‌دهندگان می‌توانند با اعلام درآمد ناخالص کمتر یا با برآورد بیش از حد کسورات مالیاتی و اعتبارات مالیاتی، از پرداخت مالیات خود فرار کنند؛ بنابراین، شکاف مالیاتی حاصل می‌تواند به رفتار کم گزارش‌دهی درآمد مشمول مالیات یا به برآورد بیش از حد

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

اعتبارات مالیاتی بستگی داشته باشد (ریزی[1]، 2017). شایان ذکر است که فرار مالیاتی معضلی است که حتی نظام‌های مالیاتی کشورهای توسعه‌یافته نیز با آن دست به گریبان هستند و همواره به دنبال راهکارهایی برای مهار این پدیده ضد اقتصادی بوده‌اند. در برخی از کشورها از جمله ژاپن، اسپانیا و هلند تخلفات مالیاتی را به صورت اداری و جزایی در نظر گرفته‌اند. مجازات‌های اداری توسط مراجع مالیاتی و مجازات‌های جزایی توسط محاکم دادگستری اعمال می شود (شاهسون، 1384).

سازمان‌دهی این مطالعه به این صورت است که در بخش‌های ابتدایی مروری بر مبانی نظری مربوط به فرار مالیاتی خواهد شد و در ادامه به مطالعات انجام شده در این زمینه اشاره می‌شود؛ سپس به مرور متغیرهای کلیدی مؤثر بر فرار مالیاتی در قالب تحلیل ساختاری پرداخته می شود که زمینه را برای مطالعات بیشتر و عمیق‌تر هر یک از این موارد مختلف که در تار و پود ساختار اقتصادی ایران ریشه دوانده و البته خود جزئی از بطن این ساختار شده مورد واکاوی قرار خواهد گرفت. متغیرها برگرفته از عوامل متعدد اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و حقوقی هستند که هرکدام به نوبه خود بر روند فرار مالیاتی تأثیرگذارند. اطلاع از سطح و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی به درک بهتر این عوامل و کمک به یافتن مکانیزم‌های جلوگیری از آن کمک شایانی خواهد کرد. ما با رویکرد آینده‌پژوهی به دنبال شناسایی عوامل کلیدی و پیشران‌ها و تأثیرات این عوامل کلیدی که منتج از عوامل متعدد می‌باشند هستیم. در پایان نیز بر اساس نتایج به‌دست‌آمده پیشنهاداتی ارائه خواهد شد. بر این اساس این پژوهش به دنبال پاسخگویی به این سؤال که وضعیت فعلی فرار مالیاتی در ایران چگونه است و همچنین نیز سؤال اصلی پژوهش که روشن‌کننده و راهنمای مطالعه است مبتنی بر این مطلب است که پیشران‌های کلیدی مؤثر بر فرار مالیاتی در کشور ایران با رویکرد آینده‌نگاری کدامند؟

1. Rizzi

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

2. مبانی نظری پژوهش

فرار مالیاتی زمانی اتفاق می‌افتد که مالیات‌دهنده عمداً وضـعیت واقعی امور خود را به منظور کاهش بدهی مالیاتی به مقامات مالیاتی ارائه ندهد. این رفتار شـامل گزارش غیر صـادقانه مالیاتی مانند اعلام درآمد کمتر یا کسورات بیش از حد می شود (ریزی[1]، 2017)؛ به عبارت ساده فرار مالیاتی به هر نوع اقدام غیرقانونی برای عدم پرداخت صـحیح مالیات از قبیل حسـاب‌سـازی، عدم ارائه دفتر، انجام فعالیت‌های اقتصادی بدون تشریفات و غیره اطلاق می‌شود (ویلسون[2]، 2009).

مالیات یکی از خصوصیات نظام اجتماعی است که پذیرش آن به ویژگی‌های فرهنگی ملت آن کشور بستگی دارد. به طور کلی داشتن فرهنگ مالیاتی منجر به پذیرش شکل داوطلبانه آن توسـط گروه‌های اجتماعی می‌شـود. تغییرات سـریع در نظام‌های اقتصـادی باعث می‌شـود که خصوصیات مادی فرهنگ مالیاتی به دلیل توسعه تکنولوژی رشد کند، اما بخش معنوی آن به دلیل رابطه آن با امور کیفی و تحولات جامعه‌شـناختی به کندی رشـد می‌کند و در این صـورت با عقب‌ماندگی فرهنگ مالیاتی مواجه هستیم (بلوری و همکاران، 1400).

تبیین علل رفتارهای مرتبط با فرار مالیاتی از دو جریان اصـلی پیروی می‌کند. در مکاتب اقتصادی و در اقتصاد نئوکلاسیک، پرداخت مالیات یا فرار از پرداخت آن مبتنی بر اصولی همچون حداکثرسـازی سـود مورد انتظار و نظایر آن و اصـل عقلانیت فردی اسـت. در این نوع مکاتب، با منطق ریاضی سعی در تبیین پدیده فرار مالیاتی یا تحلیل اثر و جنبه‌های مختلف آن را داشته‌اند؛ در دیگر مکاتب اقتصادی همچون نهادگرایی، به نقد مدل‌های فرمالیستی و مرسوم اقتصاددانان مکاتب نئوکلاسـیک پرداخته فرض‌های این مکاتب را برای تبیین رفتار پدیده مالیاتی ناکافی می‌دانند. از دید این نوع مکاتب و پیش پارامترهایی نظیر نهادهای رسمی و علی‌الخصوص نهادهای غیررسمی می‌تواند تبیین روشن‌تری از پدیده فرار مالیاتی داشته باشد. این مطالعات فرار مالیاتی را صرفاً معلول عوامل اقتصـادی نمی‌دانسـتند و کارکرد عوامل رفتاری نظیر هنجارهای عرفی، اخلاق، فرهنگ،

1. Rizzi
2. Wilson

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

برداشـــت‌های ادراکی مؤدیان از کارکرد نهادهای رســـمی و... را مد نظر قرار دادند (ثنائی پور، 1399).

یک کارگروه اقتصادی در استرالیا مطالعات گسترده‌ای در مورد پرداخت مالیات انجام دادند و پیش‌نویس گزارشی را به اداره مالیات استرالیا تهیه کردند. در این گزارش، نتایج تحقیق نشان می‌دهد تصمیمات مالیات‌دهندگان در مورد پرداخت مالیات می‌تواند تحت تأثیر عواملی باشد که به عنوان روان شناختی، جامعه شناختی، اقتصادی، تجاری و صنعتی طبقه‌بندی می شوند (کارگروه اقتصاد نقدی استرالیا، بهبود رعایت مالیات در اقتصاد نقدی، 1988):

عوامل اقتصادی

- نرخ بهره
- سیستم مالی
- سیاست‌های نمایه تجاری
- تأثیرات بین‌المللی

عوامل جامعه شناسی

- هنجارها
- عمل متقابل
- سن
- جنس
- سطح تحصیلات

عوامل تجاری

- ساختار مشارکت تاجر انحصاری
- شرکت معتمد
- منشأ قومیتی

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

- نوع سهامداری بین‌المللی
- داده‌های مالی
- سابقه

عوامل صنعتی

- اندازه منطقه/ بخش
- حاشیه های سود
- ساختار هزینه
- مقررات صنعت
- رقابت
- عوامل فصلی
- زیرساخت
- کار

عوامل روانشناسی

- خطر
- ترس
- اعتماد
- ارزش‌ها
- صحت/برابری
- فرصت فرار

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

3. پیشینه پژوهش

آندریا[1] (2011) تحقیقی با عنوان تأثیر فرار مالیاتی بر انتخاب بین مالیات بر درآمد شخصی و شرکتی به انجام رسانیده است، این مقاله انتخاب نسبی بین ابزارهای مالیاتی مختلف را تحلیل می‌کند که بر درآمد شرکت‌ها یا سود سهام در سطح شخصی در اقتصادهای باز که فرار مالیاتی چه شرکت‌ها و چه شخصی بی‌اثر نیست، پرداخته می‌شود. در بحث نظری توضیح می‌دهد که چرا یک دولت ممکن است تصمیم به وضع مالیات بر درآمد شرکتی مثبت بگیرد؛ حتی زمانی که سرمایه در سطح بین‌المللی متحرک است در حالی که سهامداران بی‌حرکت هستند. از آنجایی که حسابرسی مالیاتی ممکن است بر درآمدهای شرکتی مؤثرتر باشد تا بر درآمدهای شخصی، یک دولت خیرخواه یا بدخواه ممکن است با معاوضه‌ای بین کاهش عرضه سرمایه موجود و کاهش کل درآمدهای مالیاتی مواجه شود. نتایج به نقش احتمالی فرار مالیاتی در توضیح اینکه چرا برخی کشورها ترجیح می‌دهند به جای سود سهام و سود سرمایه تحت مالیات شخصی، از درآمد شرکت مالیات بگیرند، اشاره می‌کند.

رابین و کیسر[2] (2018) مطالعه‌ای با عنوان مقامات قانونی و مالیات‌دهندگان منطقی: بررسی تبعیت داوطلبانه و اثرات روش در یک آزمایش پیمایشی فرار مالیاتی بر درآمد به انجام رسانیده است. این مطالعه پیشنهاد یک مدل مبتنی بر مشروعیت از انطباق مالیاتی ارائه می‌دهد که توضیح می‌دهد چرا برخی از شهروندان داوطلبانه به تعهدات مالیاتی خود عمل می‌کنند و برخی دیگر این کار را انجام نمی‌دهند. برای آزمایش مدل خود، یک آزمایش پیمایشی از فرار مالیاتی درآمد را برای یک نمونه بزرگ تصادفی از دانشجویان کارشناسی توسعه و اجرا می‌کند. این مطالعه همچنین میزان سوگیری اثرات روش مبتنی بر طراحی را بررسی می‌کند، مانند اثرات سفارش، اثرات پیچیدگی و اثرات اطلاعات از دست رفته. نتایج به دست آمده به شدت از مدل استاندارد اقتصادی بازدارندگی حمایت می‌کنند و به‌طور ضعیفی از مدل انطباق داوطلبانه مبتنی بر مشروعیت

1. Diego d'Andria
2. Robbins & Blaine

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

حمایت می‌کنند. از نظر روش‌شناختی، هیچ شواهدی از اثرات نظم، شواهد ضعیفی از اثرات پیچیدگی و شواهد پیشنهادی تأثیرات اطلاعات گمشده پیدا نکردیم.

دی نولا[1] (2021) مطالعه‌ای با عنوان پیامدهای کلی فرار مالیاتی به انجام رسانیده‌اند؛ این مقاله برر سی می‌کند که چگونه فرار مالیاتی در بخش خودا شتغالی بر نتایج کل و رفاه تأثیر می‌گذارد. یک مدل تعادل عمومی پویا با بازارهای ناقص ایجاد می‌کنند که در آن عوامل ناهمگن بین کارگر یا خوداشتغال بودن انتخاب می‌کنند. نمایندگان خوداشتغال ممکن است درآمد کسب‌وکار خود را اشتباه گزارش کنند اما با خطر شناسایی توسط مقامات مالیاتی روبه‌رو هستند. این مدل ویژگی‌های کمی مهم اقتصاد ایالات متحده را از نظر درآمد، ثروت، خودا شتغالی و گزارش نادر ست تکرار می‌کند. فرار مالیاتی محدود یت های اعتباری را کاهش می‌د هد و منجر به بخش بزرگ‌تر خودا شتغالی می شود، اما میانگین اندازه و بهره‌وری م شاغل خودا شتغالی را کاهش می‌دهد. فرار مالیاتی اثرات رفاهی مثبتی را برای خوداشتغال‌ها به هزینه کارگران ایجاد می‌کند.

تادسه[2] (2022) تحقیقی با عنوان تبیین فرار مالیاتی گمرکی در اتیوپی به تأثیر مالیات تجاری، اجرای قانون و ویژگی‌های مح صول پرداخته ا ست. این مطالعه از سیا ست تجاری، اجرای قانون، طبقه‌بندی نادر ست محصول و تمایز محصول برای برر سی فرار مالیاتی گمرکی در واردات اتیوپی از کنیا ا ستفاده می‌کند. این مطالعه به دنبال تو ضیح دو نوع فرار ا ست: فرار مبتنی بر ارزیابی کم و فرار مبتنی بر قاچاق و طبقه‌بندی نادر ست محصول. بر ا ساس برآوردی اقتصاد سنجی، یک در صد افزایش در مالیات‌های اعمال شده بر واردات، فرار را تا ۱,12 در صد برای فرار مبتنی بر کم‌ارزش و دو درصد برای واردات کاملاً بی‌ارزش افزایش می‌دهد. بر اساس یک اندازه‌گیری کمی از اجرای قانون، یافته‌ها نشان می‌دهد که انتظار هزینه بالاتر به عنوان جریمه برای فرار مالیاتی به طور منفی با هر دو شکل فرار مرتبط است. با توجه به میزان فرار، فرار مالیاتی گمرکی برای اقلام متمایز به طور قابل توجهی بالاتر از کالاهای همگن است. علاوه بر این، برچسب‌گذاری نادرست

1. Di Nola
2. Tadesse

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

محصولات از رده‌های تعرفه بالاتر به پایین، بخش بزرگی از فرار در کالاهایی را توضیح می‌دهد که یا کاملاً قاچاق هستند یا به اشتباه طبقه‌بندی شده‌اند.

ترومبوو[1] (2022) مطالعه‌ای با عنوان مالیات بر درآمد کشاورزی در هند: معرفی معافیت مالیاتی مبتنی بر آستانه به انجام رسانیده است که این مقاله به بررسی موردی برای معرفی معافیت مالیات بر درآمد کشاورزی (AIT) مبتنی بر آستانه در هند می‌پردازد. این مطالعه به این نتیجه می‌رسد که معافیت کلی درآمد کشاورزی از منظر سیاست مالی و اصل عدالت نامطلوب است. پیشنهاد می شود یک آستانه پولی معقول تعریف شود که بالاتر از آن درآمد کشاورزی مشمول مالیات در سطح ملی شود. یافته‌ها حاکی از آن است که چنین اقدامی باعث افزایش درآمدها، کنترل فرار مالیاتی و گسترش پایه مالیاتی در کشور می‌شود. همچنین پیشنهاد شده است که AIT باید توسط دولت مرکزی در سطح ملی اجرا شود و مقامات دولتی محلی نیز باید برای جمع‌آوری اطلاعات و نظارت در سطح زمین مشارکت داشته باشند. درنهایت، این مطالعه برخی از استراتژی‌های سیاستی را برای پیاده‌سازی و مدیریت AIT مبتنی بر آستانه در هند پیشنهاد می‌کند.

رضاقلی‌زاده و عالمی (1398) پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر توسعه مالی بر فرار مالیاتی در ایران به انجام رسانیدند؛ این پژوهش سعی می‌کند پاسخی به این سؤال دهد که آیا توسعه بخش مالی در ایران می‌تواند اقتصاد زیرزمینی در کشور را کاهش دهد و منجر به کاهش فرار مالیاتی شده یا خیر. برای این منظور پس از مشخص کردن متغیرهای به وجود آورنده فرار مالیاتی، اندازه آن در ایران با استفاده از روش علل چندگانه- شاخص چندگانه (MIMIC)، به کمک نرم‌افزار AMOS و با روش حداکثر درست نمایی برآورده شده و با استفاده از اطلاعات جانبی، سری زمانی اندازه مطلق و نسبی آن در دوره زمانی 94 - 1357 محاسبه و تأثیر توسعه مالی بر فرار مالیاتی با به‌کارگیری داده‌های سری زمانی و با استفاده از آزمون کرانه‌ای در مدل خودرگرسیون برداری با وقفه‌های گسترده تحلیل شده است. نتایج برآورد تأثیر توسعه مالی بر فرار مالیاتی نشان می‌دهد فرار مالیاتی در ایران طی بازه زمانی مورد بررسی با وجود نوسانات عمده در مجموع افزایشی بوده

1. Trumboo

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

است. نتایج به دست آمده از برآورد تأثیر توسعه مالی بر فزار مالیاتی نیز نشان می‌دهد توسعه مالی کشور در کوتاه‌مدت و همچنین در بلندمدت و تأثیر معنی‌داری و منفی بر حجم فرار مالیاتی داشته و عامل مهمی در محدودسازی فرار مالیات و بازار زیرزمینی است.

زارع بهنمیری و همکاران (1401) مطالعه‌ای با عنوان اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی به انجام رسانیدند. در این مطالعه برای تعیین رتبه‌بندی و میزان اهمیت و سبد عوامل مهم و فرعی مؤثر بر فرار مالیاتی از روش سلسله مراتبی فازی گروهی (GFAHP) استفاده شده است. نتایج اولویت‌بندی متغیرهای تحقیق نشان داده است مهم‌ترین عامل اصلی فرار مالیاتی، عامل اجرایی تعیین شده در اولویت اول و عوامل اصلی اقتصادی- محیطی و قانونی در اولویت‌های بعدی قرار دارند.

مطالعه‌ای در ایران با عنوان تعیین عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی با استفاده از روش فراتحلیل توسط صامتی و همکاران (1400) انجام شده است، در این مطالعه با استفاده از روش فراتحلیل، عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی و همچنین شدت رابطه آن‌ها با فرار مالیاتی برای ایران بررسی شده است. نتایج نشان می‌دهد متغیرهای عوامل اقتصادی، درآمد سرانه، عوامل فناوری، عوامل اجتماعی، عوامل قانونی، تورم، عوامل فرهنگی، محدودیت‌های تجاری، بار مالیاتی، بیکاری و اندازه دولت از عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی هستند و بیشترین تأثیر عوامل فرهنگی و درآمد سرانه کمترین تأثیر را در فرار مالیاتی دارند.

در نهایت آنچه این مطالعه را نسبت به مطالعات پیشین متمایز می‌کند تأکید آن بر دانش آینده‌پژوهی می باشد. یکی از موضوعات اصلی آینده‌پژوهی شناسایی متغیرهای کلیدی تأثیرگذار بر آینده‌ها است. در این مطالعه از روش میک‌مک استفاده شده است. در روش میک مک، برای انجام مراحل پژوهش، نخست فهرستی از متغیرهای کلیدی فراهم می‌آید که می‌تواند برآمده از نظرات خبرگان یا منابع دیگر باشد. سپس متناسب با تعداد متغیرهای کلیدی، خانه‌های ماتریسی n×n از متغیرهای تأثیرگذار امتیازدهی می شود. به کمک این نرم‌افزار هم می‌توان تأثیرات مستقیم و هم تأثیرات غیرمستقیم یک متغیر و همچنین تعیین موقعیت هر متغیر روی نقشه‌های اثرات مستقیم

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

و غیرمستقیم نشان داد. همچنین این مطالعه سعی دارد متغیرهای حقوقی و اقتصادی که مؤثر بر فرار مالیاتی می باشد را مورد بررسی و پوشش قرار دهد.

نگاه آینده‌پژوهی به آینده بسیط نیست و باور به متکثر بودن آینده یا همان آینده‌های بدیل (آینده‌های گوناگونی که ممکن است برای افراد، گروه‌ها و رویدادها وجود داشته باشد) دارد. انسان در این رویکرد مختار و کنش‌گرا است تا مجبور و واکنش‌گرا، بنابراین انسان قادر به ساختن آینده‌های مبتنی بر امیال و آرزوهای خود است (حیدری، 1393).

4. روش تحقیق

پژوهش حاضر توصیفی- تحلیلی و اکتشافی است. اکتشافی به این معنا که به دنبال تأیید یا رد رابطه بین دو متغیر نیست و هدف آن آزمایش یک فرضیه نیست، بلکه شناسایی عوامل مؤثر بر آینده فرار مالیاتی است. روش گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای و میدانی است. این مطالعه از نظر هدف کاربردی است. در این پژوهش از تکنیک‌های پویش محیطی و دلفی برای شناسایی متغیرها و شاخص‌ها استفاده شد. در این راستا در گام اول از مطالعات و مقالات منتشر شده در زمینه فرار مالیاتی و قوانین حاکم بر آن برای دسترسی به متغیرها استفاده شد؛ سپس پرسشنامه نیمه ساختاریافته بین صاحب‌نظران رشته‌های حقوق، حسابداری، مدیریت توزیع شد؛ و اقتصاد و از آن‌ها خواسته شد که متغیرها را در چارچوب ماتریس اثرات متقاطع بر اساس اثربخشی و اثربخشی آن‌ها با اعدادی در بازه 0 تا 3 رتبه‌بندی کنند. سپس امتیازها در ماتریس متقاطع وارد شدند تا تأثیر غیرمستقیم و مستقیم و هر یک از متغیرها محاسبه و با توجه به امتیاز تأثیر عوامل، محرک‌های کلیدی استخراج شد. سپس در مرحله بعد از گروه کارشناسان خواسته می شود تا نظرات سایر اعضای درگیر را مورد قضاوت قرار دهند و درنهایت پس از پایش متغیرها، 15 متغیر طبق جدول (3) به عنوان متغیرهای مهم و مؤثر بر وضعیت فرار مالیاتی در ایران گزینش شدند. نرم‌افزار Mic-Mac یکی از بهترین نرم‌افزارهایی است که برای ارزیابی ماتریس تحلیل اثرات متقاطع طراحی شده است. روش کار این نرم‌افزار بدین طریق است که ابتدا متغیرها و مؤلفه‌های مهم در ناحیه مورد نظر را شناسایی کرده و در ماتریس اثرات وارد می‌کند و سپس میزان ارتباط بین این متغیرها توسط

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

کارشناسان مشخص می‌شود (گوردون[1]، 2009). توزیع متغیرها و روش پراکنش در صفحه پراکندگی نشان‌دهنده میزان ناپایداری و ثبات در سیستم است. در زمینه تحلیل اثرات متقابل/ساختاری با نرم‌افزار MICMAC دو نوع توزیع تعریف شده است که به سیستم‌های پایدار و سیستم‌های ناپایدار معروف هستند (گودت[2]، 2008). در این پژوهش از روش نمونه‌گیری هدفمند به منظور انتخاب آگاهانه شرکت‌کنندگان استفاده شد. انتخاب گروهی از خبرگان که دارای تحقیق عمیق و یا درک کلی از ماهیت پرسشنامه تحقیق مبنای استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند است. با توجه به توضیحات حاضر، جامعه آماری این پژوهش 31 نفر از کارشناسان حوزه حقوقی و مالیاتی و تعدادی از اساتید دانشگاهی متخصص در حوزه مورد مطالعه هستند؛ از طرفی، ماتریس فرار مالیاتی بر اساس شاخص‌های آماری با چرخش مضاعف داده‌ها دارای مطلوبیت و بهینه‌سازی 100 درصدی است که نشان‌دهنده روایی بالای پرسشنامه و پاسخ‌های آن است.

جدول 1. ویژگی‌های جمعیت‌شناختی خبرگان

حوزه	تعداد کل پاسخ‌دهندگان	تحصیلات			جنسیت		مدرس دانشگاه	
		کارشناسی	کارشناسی ارشد	دکتری	مرد	زن	بلی	خیر
کشور ایران	31	-	19	12	21	10	14	17

1. Gordon
2. Godet

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

5. یافته‌ها و بحث

شناسایی عوامل مؤثر بر وضعیت فرار مالیاتی در کشور ایران

در پژوهش حاضر برای شناسایی متغیرهای مؤثر بر فرار مالیاتی در ایران از روش دلفی از طریق گروه متخصصان استفاده شده که ابتدا به جستجوی انتخاب گروه متخصصان و مجریان دخیل در حوزه اقتصادی و حقوقی پرداخته شد و سپس در اولین مرحله با توجه به روش‌های متعدد پرسشگری، فرآیند پرسشگری و تحلیل نظرات آن‌ها در حوزه مورد مطالعه انجام گرفت؛ و در نهایت بعد از پایش متغیرها، 15 متغیر طبق جدول زیر به عنوان متغیرهای اولیه مؤثر بر وضعیت فرار مالیاتی در ایران انتخاب شدند.

جدول 2. شناسایی عوامل مؤثر بر وضعیت فرار مالیاتی در ایران

ردیف	عوامل کلیدی	ردیف	عوامل کلیدی	ردیف	عوامل کلیدی
V1	ضعف اعتماد به دولت	V6	ضعف یک نظام حقوقی مؤثر و کارا	V11	ضعف نظام نظارت و پیگیری در اخذ مالیات
V2	الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات	V7	ضعف سازمان‌دهی دستگاه مالیاتی	V12	وجود معافیت‌های وسیع و متنوع
V3	نبود ضمانت اجرایی قوی برای متخلفان فرار مالیاتی	V8	تورم بالا	V13	عدم استقبال از تسلیم اظهارنامه‌های مالیاتی
V4	تناقض سیستم حسابداری با قوانین مالیاتی	V9	پیچیدگی قوانین مالیاتی	V14	وجود معافیت‌های وسیع و متنوع
V5	ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای	V10	عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه	V15	نشناختن مؤدیان و مستند بودن میزان درآمد آن‌ها

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

تحلیل کلی محیط سیستم

بر ا ساس روش دلفی 15 متغیر به عنوان عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی در آینده ایران شنا سایی و با روش تحلیل اثرات متقابل با نرم‌افزار MICMAC برای استخراج عوامل اصلی مورد تجزیه‌وتحلیل قرار گرفتند. بر اســاس تعداد متغیرها، ابعاد ماتریس با توجه به تعداد متغیرها 15*15 تنظیم می‌گردد. تعداد تکرارها دو بار و درجه پر شـدن ماتریس 83.55 درصـد اسـت که نشـان‌دهنده ضـریب خوب اسـت. از مجموع 188 رابطه قابل ارزیابی در ماتریس فرار مالیاتی در ایران، 75 رابطه سه، 48 رابطه دو، 65 رابطه یک و 37 رابطه صفر است؛ از سوی دیگر، ماتریس فرار مالیاتی با چرخش مضـاعف داده‌ها دارای مطلوبیت 100 درصـدی اسـت که نشـان‌دهنده روایی بالای پرسشنامه است؛ در ادامه تحلیل کلی محیط سیستم رتبه‌بندی و تأثیر متغیرها و همچنین و جابجایی متغیرها مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

جدول 3. تحلیل اولیه داده‌های ماتریس اثرات متقابل

کشور	ابعاد ماتریس	تعداد تکرار	تعداد صفرها	تعداد یک	تعداد دو	تعداد سه	جمع	درجه پرشدگی
ایران	15	2	37	65	48	75	188	83/55

جدول 4. درجه مطلوبیت و بهینه‌شدگی ماتریس

فرار مالیاتی در ایران	چرخش	تأثیرگذاری	تأثیرپذیری
ایران	1	٪98	٪91
	2	٪100	٪98

ارزیابی تأثیرپذیری و تأثیرگذاری غیرمستقیم و مستقیم متغیرها

در این قسمت برای تحلیل تأثیرات متغیرها روابط بین متغیرها توسط نرم‌افزارMICMAC سنجیده می‌شود و با توجه به جدول (5) درجه و میزان تأثیرات غیرمستقیم و مستقیم و متغیرها بر یکدیگر به دست آمده است.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

جدول 5. میزان اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم عوامل

N°	شاخص‌ها	جمع کل ردیف‌ها	جمع کل ستون‌ها
1	ضعف اعتماد به دولت	34	27
2	الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات	32	32
3	نبود ضمانت اجرایی قوی برای متخلفان فرار مالیاتی	28	21
4	تناقض سیستم حسابداری با قوانین مالیاتی	29	34
5	ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای	34	32
6	ضعف یک نظام حقوقی مؤثر و کارا	18	31
7	ضعف سازمان‌دهی دستگاه مالیاتی	30	25
8	تورم بالا	19	28
9	پیچیدگی قوانین مالیاتی	13	19
10	عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه	34	37
11	ضعف نظام نظارت و پیگیری در اخذ مالیات	29	16
12	وجود معافیت‌های وسیع و متنوع	25	30
13	عدم استقبال از تسلیم اظهارنامه‌های مالیاتی	29	31
14	نرخ‌های بالا و ناعادلانه	29	33
15	نشناختن مؤدیان و مستند بودن میزان درآمد آن‌ها	27	14
	جمع کل	410	410

مأخذ: یافته‌های پژوهش، (1402)

بر اساس یافته های تحقیق، ضعف اعتماد به دولت، ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای و عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه با امتیاز 34، دارای بیشترین ضریب تأثیرگذاری بر دیگر متغیرها بوده است؛ همچنین متغیر الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات، با امتیاز (32) و تناقض سیستم حسابداری با قوانین مالیاتی، ضعف نظام نظارت و پیگیری در اخذ مالیات، عدم استقبال از تسلیم اظهارنامه‌های مالیاتی و نرخ‌های بالا و ناعادلانه با امتیاز (29)، در رتبه‌های بعدی تأثیرگذاری قرار گرفته‌اند، متغیرهای، عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه، تناقض سیستم حسابداری با قوانین

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

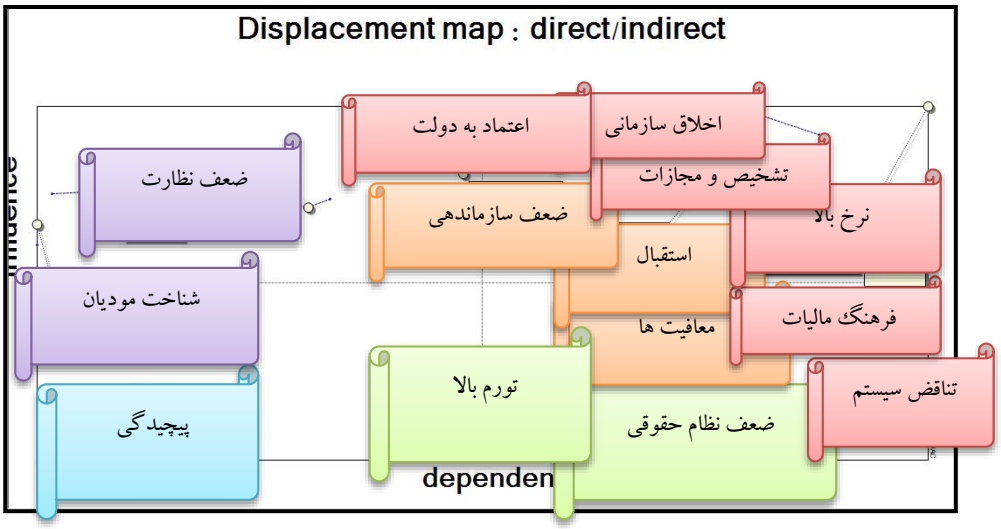
مالیاتی، نرخ‌های بالا و ناعادلانه، ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای، الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات و ضعف یک نظام حقوقی مؤثر و کارا به ترتیب با امتیازهای (37)، (34)، (33)، (32)، (32)، (31) دارای بیشترین تأثیرپذیری از دیگر متغیرها بوده‌اند.

وضعیت تأثیرگذاری شاخص‌ها در خروجی نرم‌افزار MIC MAC

شکل (2) توزیع متغیرها را نشان می‌دهد، در وسط نمودار متغیرهای تنظیمی قرار می‌گیرند. بر اساس سیاست‌هایی که برنامه‌ریزان برای اهداف خود استفاده می‌کنند، این متغیرها قابلیت ارتقا به متغیرهای تأثیرگذار، تعیین متغیرها یا متغیرهای هدف و ریسک را دارند. متغیرهای دو وجهی (در قسمت شمال شرقی و رنگ سبز) و متغیرهای تأثیرگذار (با رنگ قرمز و در قسمت شمال غربی) را نشان می‌دهد. این متغیرها تأثیرپذیری کمتر و تأثیرگذاری بیشتر دارند و در بین این متغیرها، متغیرهای محیطی عموماً دیده می شوند و عموماً توسط سیستم قابل کنترل نیستند و حیاتی‌ترین مؤلفه‌ها هستند و متغیرهای مستقل (در قسمت جنوب غربی) نشان داده شده است. این متغیرها تحت تأثیر سایر متغیرهای سیستم قرار نمی‌گیرند و بر آن‌ها تأثیر نمی‌گذارند و در قسمت جنوب شرقی نیز متغیرهای تأثیرگذاری وجود دارد که با رنگ آبی مشخص شده است که تراکم متغیرها در این قسمت زیاد است. در شکل (2) متغیرهای استراتژیک در ناحیه اول نمودار مشخص شده‌اند. متغیرهای استراتژیک می‌توانند تأثیر قابل قبولی بر سیستم داشته باشند؛ همچنین توسط سیستم مدیریت و کنترل شوند. به طور کلی هرچه از انتهای ناحیه سوم به انتهای ناحیه اول شبکه مختصات نزدیک شویم، اهمیت و استراتژیک متغیر افزایش می‌یابد.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

شکل 2. وضعیت عوامل کلیدی در تحلیل ساختاری (خروجی تحلیل در نرم‌افزارمیک‌مک)

آنچه از نمودار پراکندگی متغیرهای مؤثر بر فرار مالیاتی می‌توان فهمید بی‌ثباتی سیستم است. بیشتر متغیرها حول محور مورب صفحه پراکنده هستند. با توجه به مطالبی که در بخش‌های قبل آمد و با توجه به بی‌ثباتی سیستم، پنج نوع متغیر در این سیستم که عبارتند از: متغیرهای دوگانه، متغیرهای تأثیرگذار، متغیرهای تأثیرگذار یا نتیجه، متغیرهای مستقل و متغیرهای تنظیمی قابل شناسایی است. متغیرهای تأثیرگذار که به عنوان متغیرهای ورودی معرفی می‌شوند، مهم‌ترین متغیرهای تأثیرگذار هستند که اثربخشی آن‌ها بسیار کمتر از تأثیرگذاری آن‌ها است. این متغیرها در شمال غربی نمودار پراکندگی قرار دارند و به شدت ثبات سیستم به آن‌ها وابستگی است. این متغیرها که رفتار سیستم را تعیین می‌کنند به عنوان متغیرهای کلیدی در نظر گرفته می‌شوند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

جدول 6. نحوه توزیع متغیرها بر اساس طبقه‌بندی آن‌ها

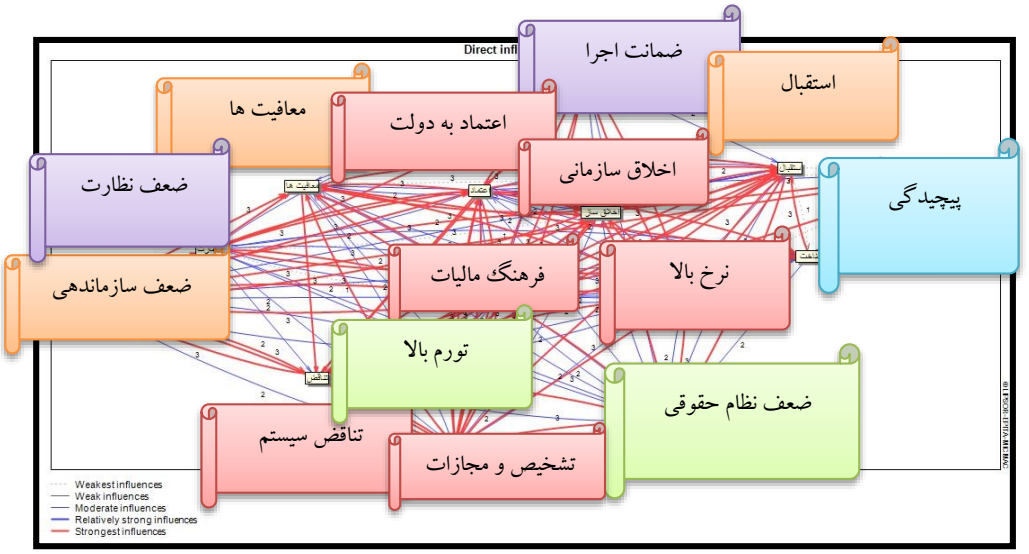
طبقه‌بندی	متغیر
عوامل تأثیرگذار	نشناختن مؤدیان و مستند بودن میزان درآمد آن‌ها، نبود ضمانت اجرایی قوی برای متخلفان فرار مالیاتی، ضعف نظام نظارت و پیگیری در اخذ مالیات
عوامل دو وجهی	ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای، نرخ‌های بالا و ناعادلانه، الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات، ضعف اعتماد به دولت، تناقض سیستم حسابداری با قوانین مالیاتی، عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه
عوامل تنظیمی	وجود معافیت‌های وسیع و متنوع، ضعف سازمان‌دهی دستگاه مالیاتی
عوامل تأثیرپذیر	ضعف یک نظام حقوقی مؤثر و کارا و تورم بالا
عوامل مستقل	پیچیدگی قوانین مالیاتی

مأخذ: یافته‌های پژوهش (1402)

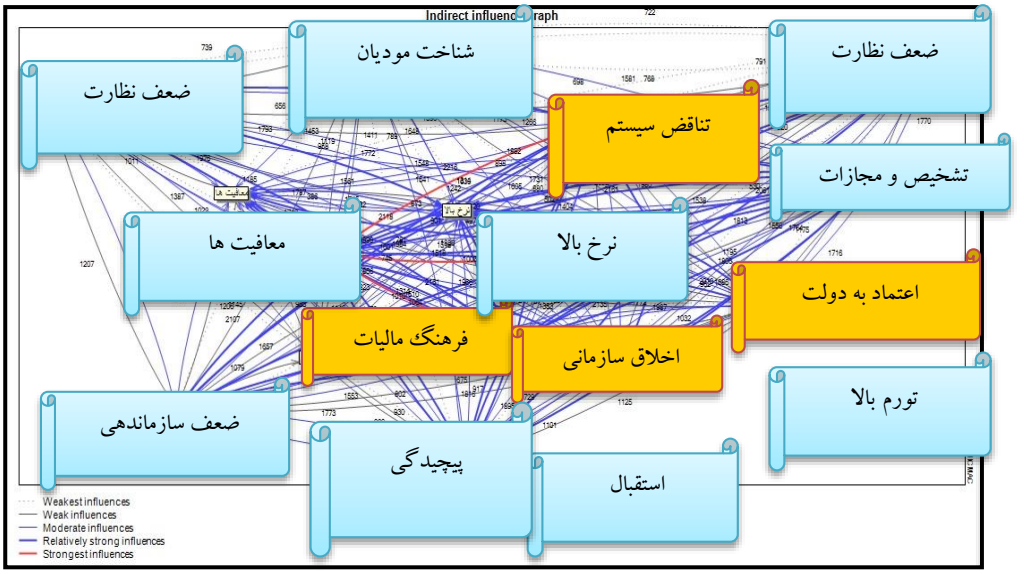
طبق جدول (6)، در بین 15 متغیر مورد مطالعه شش متغیر شامل: نشناختن مؤدیان و مستند بودن میزان درآمد آن‌ها، نبود ضمانت اجرایی قوی برای متخلفان فرار مالیاتی، ضعف نظام نظارت و پیگیری در اخذ مالیات به عنوان متغیر تأثیرگذار به دست آمدند. در گراف تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متغیرهای مؤثر بر وضعیت فرار مالیاتی شش متغیر شامل؛ ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای، نرخ‌های بالا و ناعادلانه، الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات، ضعف اعتماد به دولت، تناقض سیستم حسابداری با قوانین مالیاتی، عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه در بخش متغیرهای دووجهی و دو متغیر ضعف یک نظام حقوقی مؤثر و کارا و تورم بالا در قسمت متغیرهای تأثیرپذیر قرار گرفته‌اند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

شکل 3. گراف روابط مستقیم نیروهای پیشران مؤثر بر وضعیت آینده فرار مالیاتی در ایران

شکل 4. گراف روابط غیرمستقیم نیروهای پیشران مؤثر بر وضعیت آینده فرار مالیاتی در ایران

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

نحوه و چگونگی روابط غیرمستقیم و مستقیم و هر یک از متغیرها در نرم‌افزار Mic-Mac در پنج پوشش 5، 25، 50، 75 درصد و 100 درصد تحلیل شدند. هر یک از این پوشش‌ها روابط قوی، متوسط و ضعیف بین متغیرها را معرفی می‌کنند (شکل 4). نمودار نحوه تأثیرگذاری و تأثیر روابط بین متغیرها و بر یکدیگر را نشان می‌دهد. این نمودار به صورت خطوط آبی و قرمز نشان داده شده است. در این نمودار تأثیرات بسیار قوی، نسبتاً قوی، متوسط، ضعیف و بسیار ضعیف وجود دارد. خطوط قرمز تأثیر شدید متغیرها را بر یکدیگر نشان می‌دهند و خطوط آبی با اختلاف ضخامت، روابط ضعیف تا متوسط را نشان می‌دهد.

سهم اثرگذاری و اثرپذیری مستقیم و غیرمستقیم به صورت مقایسه‌ای

جدول (7) سهم عوامل را در اثربخشی و اثرپذیری کل به صورت مستقیم و غیر مستقیم نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می شود ده عامل در ستون تأثیر بیشترین سهم را در تأثیر مستقیم دا شتند؛ همچنین با توجه به ماتریس نفوذ و وابستگی مستقیم می‌توان گفت که شاخص ضعف اعتماد به دولت و درک ضعیف از اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای در رتبه اول مستقیم قرار دارد. نفوذ و دوباره در رتبه اول نفوذ مستقیم قرار گرفت.

جدول 7. تأثیر و وابستگی مستقیم متغیرها

	نقش متغیر	علامت اختصاری متغیر	متغیر	MDI	
				تأثیر مستقیم	وابستگی مستقیم
1	دو وجهی	Var1	ضعف اعتماد به دولت	829	902
2	دو وجهی	Var5	ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای	829	829
3	دو وجهی	Var10	عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه	820	804

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

4	دو وجهی	Var2	الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات	780	780

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

ادامه جدول 7. تأثیر و وابستگی مستقیم متغیرها

	نقش متغیر	علامت اختصاری متغیر	متغیر	MDI	
				تأثیر مستقیم	وابستگی مستقیم
5	دو وجهی	Var7	ضعف سازمان‌دهی دستگاه مالیاتی	731	780
6	دو وجهی	Var4	تناقض سیستم حسابداری با قوانین مالیاتی	707	756
7	تأثیرگذار	Var11	ضعف نظام نظارت و پیگیری در اخذ مالیات	707	751
8	دو وجهی	Var13	عدم استقبال از تسلیم اظهارنامه‌های مالیاتی	701	731
9	دو وجهی	Var14	نرخ‌های بالا و ناعادلانه	698	682
10	تأثیرگذار	Var3	نبود ضمانت اجرایی قوی برای متخلفان فرار مالیاتی	682	658
11	تأثیرگذار	Var15	نشناختن مؤدیان و مستند بودن میزان درآمد آن‌ها	658	609
12	تنظیمی	Var10	وجود معافیت‌های وسیع و متنوع	609	512
13	تأثیرپذیر	Var5	تورم بالا	463	463
14	تأثیرپذیر	Var9	پیچیدگی قوانین مالیاتی	439	390
15	مستقل	Var6	ضعف یک نظام حقوقی مؤثر و کارا	317	341

جدول (7) سهم عوامل را در اثربخشی و اثرپذیری کل به صورت مستقیم و غیر مستقیم نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می شود ده عامل در ستون تأثیر بیشترین سهم را در تأثیر مستقیم داشتند. با توجه به ماتریس نفوذ مستقیم می‌توان گفت که شاخص ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای و ضعف اعتماد به دولت در رتبه اول نفوذ مستقیم و متغیر قرار دارد. عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه در رتبه اول تأثیر غیرمستقیم قرار دارد. گرفته است. در این راستا با توجه به 15 متغیر کلی بررسی شده می‌توان 15 نیروی پیشران کلیدی را به ترتیب از بیشترین تا کم‌اهمیت‌ترین به شرح زیر ارائه کرد. در جدول

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

زیر خانه‌هایی که با فلش قرمز مشخص شده‌اند در قسمت اثرگذاری مستقیم دارای رتبه‌های بالاتری هستند که در بخش غیرمستقیم به رتبه‌های پایین‌تری سقوط کرده‌اند. همچنین خانه‌هایی که با فلش سبز به هم متصل شده‌اند در رتبه‌بندی مستقیم رتبه پایین‌تری دارند که در قسمت غیرمستقیم به رتبه‌های بالاتر صعود کرده‌اند.

جدول 8. طبقه‌بندی متغیرها بر حسب تأثیرگذاری مستقیم

Rank	Variable
1	اخلاق ساز - 5
2	فرهنگ مالي - 10
3	تشخیص - 2
4	سازماندهي - 7
5	تناقض - 4
6	نظارت - 11
7	استقبال - 13
8	نرخ بالا - 14
9	شناخت - 15
10	معافیت ها - 12
11	ضمانت اجرا - 3
12	تورم بالا - 8
13	ض نظام حقو - 6
14	اعتماد - 1
15	پیچیدگي - 9

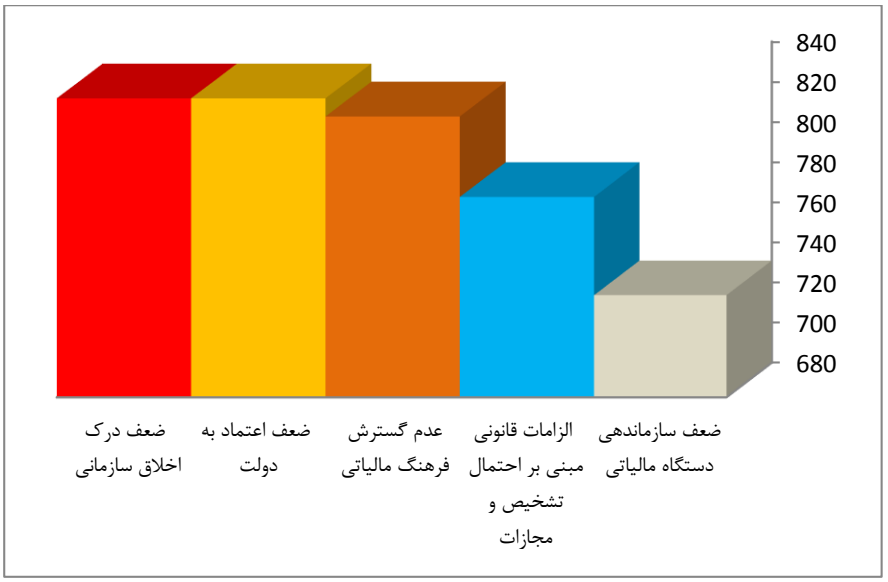
Variable
فرهنگ مالي - 10
اخلاق ساز - 5
تشخیص - 2
سازماندهي - 7
نرخ بالا - 14
استقبال - 13
تناقض - 4
نظارت - 11
شناخت - 15
معافیت ها - 12
ضمانت اجرا - 3
تورم بالا - 8
ض نظام حقو - 6
اعتماد - 1
پیچیدگي - 9

مأخذ: یافته‌های پژوهش، (1402)

در چارچوب مطالعات آینده‌نگری، ضمن ارزیابی وضعیت کلی حاکم بر فرآیند فرار مالیاتی، از ارقام خروجی از نرم‌افزار میک مک و توزیع مکانی متغیرها در سطح نمودارها می‌توان به الگوی ثبات یا ناپایداری آن پی برد. همچنین درصد تقریباً بالای ضریب پرکننده (84 درصد) در متغیرهای تحقیق، اعتبار و پایایی ابزارهای تحقیق را در سطح تقریباً بالایی تأیید می‌کند. بدین منظور پژوهش حاضر ضمن سنجش ابعاد تأثیر- وابستگی غیرمستقیم و مستقیم متغیرها، چینش فضایی متغیرها و تدوین نیروهای محرکه کلیدی نیز گنجانده است. همچنین تجزیه و تحلیل

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]
[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

اطلاعات خروجی نرم‌افزار میک مک، ناپایدار بودن متغیرهای مؤثر بر فرار مالیاتی در ایران را تأیید کرد.

شکل 5. سطح‌بندی پیشران‌های مؤثر بر فرار مالیاتی در ایران

در این پژوهش ضعف درک اخلاق سازمانی و ضعف اعتماد به دولت بیشترین اثرگذاری در بین چالش‌های مورد بررسی دارد (شکل 5).

6. نتیجه‌گیری

پرداخت مالیات در ارتقای رشد اقتصادی ایران ضروری است. فاصله زیادی بین میزان مالیاتی که مالیات‌دهندگان به اداره امور مالیاتی ایران بدهکارند و میزان مالیات پرداختی به این سازمان وجود دارد. عوامل متعددی باعث رفتارهای متعدد در رعایت پرداخت مالیات می‌شود. نتایج نشان می‌دهد عوامل متعدد اداری، اقتصادی، حقوقی، جمعیتی و تحصیلی از عوامل اصلی بازدارنده تمکین مالیاتی هستند؛ بنابراین نیاز است که دولت‌ها، ذی‌نفعان و سیاست‌گذاران اقدامات عمل‌گرایانه را برای تشویق مالیات‌دهندگان به تبعیت از پرداخت مالیات انجام دهند.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

این مطالعه تلاشی برای درک پیشران‌های مؤثر بر فرار مالیاتی با نظرخواهی از کارشناسان حوزه اقتصادی با کاربست رویکرد آینده‌پژوهی است. مروری بر مطالعات قبلی به ایجاد دیدی بهتر نسبت به بحث فرار مالیاتی و واکاوی عمیق‌تر آن کمک کرد که بر اساس آن 15 پیشران با کمک متخصصان انتخاب شد.

آینده‌پژوهی درصدد شکل دادن به آینده‌های است که مورد نظر و مطلوب برنامه‌ریزان آن باشد و همچنین انعکاس‌دهنده آن است که چطور از دل تغییرات (تغییر نکردن) «امروز»، واقعیت «فردا» ظهور پیدا می‌کند. مطالعات آینده‌نگری به دنبال توصیف و معرفی نیروهای جدیدی است که باید برای گرفتن تصمیمات هوشمندانه درک شوند (گلن و گوردون[1]، 2003). آینده‌نگری این توانایی را دارد که بر تصمیم‌گیرندگان در موضع قدرت تأثیر گزارد تا سیاستی مطابق با آینده‌های باثبات به انجام برسانند (حجازی[2]، 2011).

نتایج حاصل از آینده‌پژوهی فرار مالیاتی در ایران نشان می‌دهد این بخش از اقتصاد به واسطه وجود چالش‌های متعدد مدیریتی، اقتصادی و اجتماعی با وضعیتی ناپایدار مواجه است، به همین علت هیچ یک از چالش‌های مورد بررسی در دسته چالش‌های کلیدی که دارای اثرگذاری صرف (بدون وابستگی) باشند، قرار نگرفته‌اند. آنچه نتایج حاصل نشان می‌دهد که اکثریت چالش‌های مورد بررسی دارای اثرگذاری و اثرپذیری بالا بوده‌اند که در دسته متغیرهای حد وسط قرار می‌گیرند و نقش ویژه‌ای در برنامه‌ریزی بلندمدت برای آینده برنامه‌ریزی برای کاهش فرار مالیاتی در کشور دارند.

پژوهش حاضر سعی داشت با استفاده آینده‌نگاری وضعیت فرار مالیاتی در کشور ایران را مورد ارزیابی قرار دهد به همین خاطر در این پژوهش از 15 پیشران و بهره‌گیری از مطالعات آینده‌نگرانه میک‌مک و تحلیل اثرات متقابل، سعی داشت پیشران‌های تأثیرگذار و مهم در آینده فرار مالیاتی در ایران را معرفی کند. از این رو پیشران‌های مهم و مؤثر بر آینده فرار مالیاتی در

1. Glenn& Gordon
2. Hejazi

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

چارچوب یک ماتریس 15×15 و 15 متغیر انجام شد و سپس با وزن‌دهی به آن‌ها ماتریس تحلیل تأثیرات متقابل تفسیر شد. در نهایت، با سنجش 15 پیشران کلیدی یاد شده (در نتیجه تحلیل‌های ماتریس پلان تأثیرگذاری و تأثیرپذیری) با روش‌های مستقیم و غیرمستقیم، ده متغیر کلیدی دارای بیشترین تأثیر مثبت و منفی بر وضعیت فرار مالیاتی شناخته شد. ده متغیری که در ستون اثرگذاری مستقیم بیشترین نقش را داشته‌اند، عبارتند از ضعف درک اخلاق سازمانی و مسئولیت‌های اجتماعی در تصمیم‌گیری اخلاقی حسابداران حرفه‌ای، عدم گسترش فرهنگ مالیاتی در جامعه و الزامات قانونی مبنی بر احتمال تشخیص و مجازات بیشترین سهم را داشته‌اند؛ همچنین، برحسب ماتریس اثرگذاری و وابستگی بالقوه مستقیم و غیرمستقیم می‌توان گفت که همین متغیرها با اندکی جابه‌جایی در ماتریس اثرگذاری مستقیم و غیر مستقیم در رتبه‌های اول تأثیرگذاری غیرمستقیم هم قرار گرفته‌اند. این نتایج موافق با یافته‌های صمدی و همکاران (1392)، زارع و همکاران (1401)، سید نورانی (1385) است.

در نهایت پیشنهادهای زیر را می‌توان برای بهبود پرداخت مالیات و کاهش فرار مالیاتی در ایران در نظر گرفت:

- باید توجه زیادی به سطح تحصیلات مالیات‌دهندگان معطوف شود. به نظر می‌رسد مالیات‌دهندگان با پیشینه تحصیلی پایین سیستم‌های مالیاتی را درک نمی‌کنند و درنتیجه آن‌ها را از فرآیندها و روش‌های پرداخت مالیات بی‌اطلاع می‌کند...تغییرات در قوانین مالیاتی باید به زبان مادری به شهروندان اطلاع داده شود تا از درک کامل سیستم‌های مالیاتی اطمینان حاصل شود؛
- انجام کار کارشناسی جهت اصلاح قوانین مالیاتی و انتشار به موقع دستورالعمل‌های مالیاتی؛
- فرآیندهای اصلاحات مالیاتی باید با سایر اصلاحات اقتصاد کلان ادغام شوند؛
- زمینه‌سازی برای گسترش و نهادینه‌سازی فرهنگ مالیاتی در جامعه؛
- کمک به رفع بوروکراسی اداری و بهبود ساختار ناکارآمد سازمانی جهت دریافت مالیات.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

منابع

بلوری، امین، مرادی، محمد، یزدانی، حمیدرضا. (1400). طراحی مدل تفسیر ساختاری عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی اشخاص حقوقی. *پژوهشنامه مالیات*. 49(97). 83-107.

پیرنیا، حسین. (1352). *مالیه عمومی، مالیات‌ها و بودجه*. تهران. انتشارت امیرکبیر

ثنائی‌پور، هادی. (1399). شناسایی و اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی کسب‌وکارهای کوچک و متوسط از نظر کارکنان سازمان امور مالیاتی کشور: مطالعه‌ای آمیخته. *پژوهشنامه مالیات*. 47(28). 7-30.

حیدری‌زاده، حسین، خداپناه، مسعود، منتظرحجت، امیرحسین. (1401). بررسی عوامل تعیین‌کننده فرار مالیاتی در اقتصاد ایران با رویکرد اقتصادسنجی بیزین. *پژوهشنامه مالیات*. 53(30). 97- 122.

خلیل‌زاده، محمد، صدیقی‌زاده، داود، واسعی، مرتضی، پاشاپور، محمدرضا، شاکری، هدیه. (1396). بررسی روابط علی و معلولی و رتبه‌بندی عوامل بحرانی مؤثر فرار مالیاتی در ایران به کمک ترکیب روش‌های ANP و DEMATEL فازی گروهی. *فصلنامه مدیریت توسعه و تحول*. (9). 141-157.

حیدری، امیرهوشنگ. (1393). مبانی و مفاهیم آینده‌پژوهی. *فصلنامه علمی ترویج علم*. 7(2). 81-96.

رستمی، ولی، ایزدی، سلمان، رنجبر، حسن. (1393). جرم انگاری فرار مالیاتی (با تأکید بر لایحه تحول نظام مالیاتی کشور). *همایش سیاست‌های مالی و مالیاتی ایران*.

رضاقلی‌زاده، مهدیه، عالمی، حسین. (1398). بررسی تأثیر توسعه مالی بر فزار مالیاتی در ایران. *فصلنامه علمی پژوهش‌های اقتصادی ایران*. 24(80). 105-150.

زارع بهنمیری، محمدحسین، رحیمیان امیری، محمدحسین، و تیرگان، محمد. (1401). اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی. *تحقیقات حسابداری و حسابرسی*. 54. 187-202.

سید نورانی، سید محمدرضا. (1388). *فرار مالیاتی و رشد اقتصادی در ایران*. مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی. چاپ اول

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

شاهسون، یاورعلی. (1384). بررسی عوامل مؤثر بر کارایی نظام مالیاتی از دیدگاه کارشناسان مالیاتی کرج. پایان‌نامه کارشناسی ارشد رشته مدیریت دولتی، مؤسسه آموزش عالی پژوهش و برنامه‌ریزی کشور، ریاست جمهوری.

صامتی، مجید، ایزدی، افسانه، فتحی، سعید. (1400). تعیین عوامل مؤثر بر فرار مالیاتی با استفاده از روش فراتحلیل. *اقتصاد باثبات و توسعه پایدار*. 2. 22- 1.

DOI: 10.22111/SEDJ.2021.38231.1113

ضیاتبار احمدی، مقداد، کریمی پتانلار، سعید. (1398). مالیات بر ارزش افزوده و فرار مالیاتی. *فصلنامه سیاست‌های مالی و اقتصادی*. ۷ (۲۷). ۷۱-۸۶

Andria, Diego D. (2011). The Effects of Tax Evasion on the Choice between Personal and Corporate Income Taxation, *Public Finance Review*, 39, Issue 5. https://doi.org/10.1177/1091142111414135.

Di Nola, Alessandro, Kocharkov, Georgi, Scholl, Almuth & Tkhir, Anna-Mariia. (2021). The aggregate consequences of tax evasion, *Review of Economic Dynamics*, 40, Pages 198-227. https://doi.org/10.1016/j.red.2020.09.009.

Epstein, G. S., & Gang, I. N. (2010). Why pay taxes when no one else does? Review of Development Economics 14(2), 374–385.

Godet. M. (2008). *Strategic Foresight*, Lipsor Working Paper,France, Paris.

Gordon, A. (2009). *Future Savvy*, American Management Association Press, New York.

Glenn., J., & Gordon. T. (2003). A Tool-Box for Scenario Planning, CD ROM, the Millennium, Project. American Council for the United Nations University.

Hejazi, A. (2011). Developing Frameworks for New Theories in Futures Studies. *WFS' annual conference proceeding: World Future* through pages 81 to 99.

Rizzi, Dino. (2017). Tax Evasion Indices and Profiles, *Public Finance Review*, Volume 45, Issue 6.https://doi.org/10.1177/1091142117691

Robbins, Blaine., & Kiser, Edgar. (2018). Legitimate authorities and rational taxpayers: An investigation of voluntary compliance and method effects in a survey experiment of income tax evasion, Rationality and Society, 30, Issue 2. https://doi.org/10.1177/1043463118759671.

Song, Y., & Yarbrough, T. (1978). Tax ethics and tax payer attitudes: A survey. *Public Administration Review*, 38(5), 442–452.

Tadesse, Tasew. (2022). Explaining Customs Tax Evasion in Ethiopia: The Effect of Trade Tax, Law Enforcement, and Product Characteristics, Global Journal of Emerging Market Economies, https://doi.org/10.1177/0974910122110063

Trumboo, Naveed. (2022). Agricultural Income Tax in India: Introducing Threshold-Based Tax Exemption, *Indian Journal of Public Administration*, Volume 68, Issue 1. https://doi.org/10.1177/0019556121105845.

Wilson, R. J. (2009). An Examination of Corporate Tax Shelter Participants. *The Accounting Review*, 84(3), 969-999.

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189] [Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[Downloaded from qjfep.ir on 2026-11-26]

[DOI: 10.61186/qjfep.11.44.189]